

Društvena organizacija i društvene promene na selu*

Prof. Boguslaw Galeski

1) OSNOVNE DEFINICIJE POJMOVA

Zahvaljujući dvosmislenosti izraza, predmet istaknut naslovom je i privlačan i odbojan. Njegova privlačnost proističe možda iz činjenice što formulacija ovoga problema omogućuje uzimanje u obzir najrazličitijih aspekata, pospešujući imaginaciju sa dalekosežnim asocijacijama. Međutim, ovo razmatranje zahteva određivanje pojmova koji se koriste za formulisanje problema i otuda — korištenje samo jedne od više mogućih interpretacija. Ovakvo sužavanje doduše osiromašuje sliku problema, ali zato omogućava transponovanje u sklop hipoteza koje je moguće empirijski verificirati.

Pre svega je potrebno odrediti pojam »društvene organizacije«. On se katkada koristi kao sinonim »društvene strukture«, odnosno za označavanje sistema odnosa između važnih grupacija pojedinaca. U drugim je radovima naglasak na akciji, dok je nakon M. Webera »socijalna organizacija« definisana kao »sistem kontinuirane svrsishodne akcije posebne vrste«. ¹ Taj se izraz koristi i za označavanje ustaljenog obrasca funkcionisanja ustanova ili sistema odnosa između ustanova. Neki priručnici iz oblasti ruralne sociologije (na primjer, L. Smithova *Sociology of Rural Life*) definicijama obuhvataju delimično sve ove aspekte, a pod izrazom »seoska društvena organizacija« podrazumevaju: 1) odnose ljudi prema zemlji, vrste naselja, strukturu zemljišta i sistem vlasništva, 2) međuljudske odnose, društvenu diferencijaciju i stratifikaciju, 3) izvesne ustanove: porodicu, školu, crkvu, politička tela. ² U drugim je priručnicima — između primarnih pojmova taj izraz određen toliko široko da praktično obuhvata celokupan predmet ruralne sociologije, ili je pak potpuno izostavljen. U poslednjem slučaju on katkad može biti korišten za ozna-

* Boguslaw Galeski istaknuti je poljski ruralni sociolog srednje generacije. Pored brojnih članaka i rasprava, dve njegove knjige (»Sociologija wsi« i »Chłopi i zawód rolnika«) izazvale su značajno interesovanje u krugovima ruralnih sociologa i izvan Evrope. Uz autorovu saglasnost *Sociologija sela* u ovom broju donosi nešto skraćen referat koji je on podnio na Drugom svjetskom kongresu ruralne sociologije (1968, Eschende, Holandija), želeći da čitaocima pruži uvid u makar deo stvaralaštva ovog eminentnog, slobodnog poljskog naučnika, a ujedno i da ih informiše o jednoj od najdominantnijih tema održanoga Kongresa ruralnih sociologa.

Puni tekst ovoga referata objavio je časopis *Sociologia Ruralis* 3—4 1968, str. 256—288. Redakcija ovoga časopisa nam je također odobrila objavljivanje ovoga napisa. (Opaska redakcije.)

¹ M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, London: Hodge, 1947, p. 138.

² T. L. Smith, *The Sociology of Rural Life*. New York, N. Y.: Harper and Brothers, 1953, p. 197.

čavanje formalnih grupa koje postoje u seoskim područjima, ili predstavljaju poljoprivrednike.

Bilo bi se dobro vratiti izvornim značenjima u definiranju organizacije. U svojoj leksičkoj odredbi izraz »organizacija« obuhvata ustaljeni oblik odnosa između sustavnih delova koji čine celinu, a poseduje odlike nemanifestovane u posebnim delovima. S tim u skladu »društvena organizacija« označava relativno ustaljeni skup funkcionalnih međuodnosa između sastavnih delova, ličnosti i grupa, koji predstavlja entitet *sui generis*.³ U slučaju ruralne sociologije takav *sui generis* entitet jest njen sopstveni predmet, tj. svet sela, seoski život, ili bolje — sistem seoskog života. Shodno tome, seoska bi društvena organizacija označavala relativno ustaljen sistem funkcionalnih odnosa između ustanova koje bi se mogle smatrati elementima seoskog života i koje se karakterišu odlikama entiteta seoskog života. Po autorovu mišljenju, ti elementi su: poljoprivredno gazdinstvo, seoska porodica i seoska zajednica.⁴ No kako sistem seoskog života ne može biti izolovan, funkcionisanje i promene kako u sistemu tako i u njegovim, ovde razlikovanim elementima, ne mogu biti svedeni na međusobne odnose koji ih povezuju. Između svakoga od ovih elemenata i globalnog sistema ili podsistema — koji obezbeđuju funkcionisanje društva kao celine (ekonomskih, pravno-administrativnih, kulturnih itd. sistema) — pojavljuju se međuodnosi koji su od suštinskog značaja i za njihovo funkcionisanje i za promene kroz koje prolaze. Otuda opis »seoske društvene organizacije« zahteva kako ustanovljavanje međuodnosa gazdinstava, seoske porodice i seoske zajednice, tako i određivanje odnosa između tih elemenata i društva kao celine, posebno između njih i ekonomskog i državno-administrativnog sistema. Ovde pre svega mislimo na vezu s ekonomskim ustanovama koje obezbeđuju kako kredite, otkup, distribuciju poljoprivrednih proizvoda, tako i sredstva potrošnje za poljoprivredu. Drugo na što se ovde misli jest međusobna povezanost kako državno-administrativnih ustanova, poljoprivrednih usluga i škola, tako i ustanova koje obezbeđuju uključivanje poljoprivrednika u akcione programe, eksplicitno ili implicitno obuhvaćene agrarnom politikom vlasti.

Ni pojam »društvena promena« ne može biti razmatran u svoj raznolikosti svoga značenja. On se može odnositi na promene u društvenoj strukturi, ustanovama i običajima, ali i na opremu s kojom društvo raspolaže, te na odnos ličnosti i grupa prema željenim, ali ograničenim dobrima (dohodak, obrazovanje, moć i ugled), prema kulturnoj potrošnji, kulturnom nivou itd. Mada su neke od ovih promena (kao što su porast životnog standarda i obrazovanja, te promene u tehničkoj opremi i kulturnom nivou) u osnovi jednosmerne, tj. one se kontinuirano javljaju kroz stupnjeve istorijskih perioda, bilo bi interesantno ustanoviti kakav je uticaj različitih tipova seoske društvene organizacije (u gore datom značenju) na njihov razmer. No to bi bio neuobičajeno težak zadatak čak i onda kada bi neophodni, a relevantni statistički podaci bili obezbeđeni. Zato i jest teško odrediti do kog su stepena te promene povezane s datom društvenom organizacijom, ili koliko su uslovljene demografskim, društvenim i ekonomskim faktorima, nivoom civilizacije i sl., koji u presudnoj meri mogu određivati i tip društvene organizacije datoga društva. Nadalje, bilo bi neopravdano društvenu organizaciju

³ J. Gould and V. L. Kolb, eds., *A Dictionary of the Social Sciences*, N. Y.: The Free Press, New York, 1965, p. 647.

⁴ B. Galeski, *Sociologija Wsi: Pojecija podstawowe*, Warszawa: PWN-Omega, 1966.

tretirati kao ustaljeni činilac. Čak i ako se prihvati postavka da se promene u društvenoj organizaciji baziraju na stupnjevitim skokovima i slomovima (što se danas prima s rezervom⁵ budući da su izvesne, ovde navedene društvene promene u opremi s kojom društvo raspolaže. nivou obrazovanja, prihodima i sl. kontinuelne prirode), društvene procese susrećemo u oba slučaja, pa njihov odnos mora biti posmatran kao dvostran. Međutim, nemoguće je ispitati uticaj određenih tipova društvene organizacije na opseg društvenih promena, ali je zato moguće preispitati tip promene društvene organizacije koja se menja i brzinu pratećih preobražaja. Kada promene u seoskoj društvenoj organizaciji — predmetu naše pažnje — ne mogu biti izdvojene od promena u opštoj društvenoj organizaciji, pitanje se znatno više komplikuje, delimično i zbog toga što su i same društvene promene samo delovi još opštijim uzrocima nego što su uzroci promena koje se javljaju u seoskoj društvenoj organizaciji.

S obzirom na brojnost nejasnih elemenata, teško je ovako složeno pitanje tretirati u svom totalitetu. Ovaj članak ima skroman zadatak da pretrese savremene promene u seoskoj društvenoj organizaciji i da okarakteriše izvesne društvene promene koje stoje s tim u vezi.

2. ORGANIZACIONI PREOBRAŽAJ I POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA

Kao i u prošlosti, i u savremenoj eposi postoje dva osnovna tipa poljoprivredne proizvodnje — dve ustanove osnovnih oblika organizacije proizvodnje. Jedna je porodično gazdinstvo, a druga veliko poljoprivredno preduzeće koje danas liči na industrijsko preduzeće bazirano na radnim jedinicama u kojima radnici ne čine porodicu.

Varijante ta dva osnovna modela poljoprivredne proizvodnje različite su vrste danas postojeće organizacije gazdinstva, a javljaju se na osnovu analogije sa tipovima iz prošlosti (koji i danas u nekim zemljama postoje kao relikti). Ti tipovi iz prošlosti su: latifundija ili plantaža i seosko porodično gazdinstvo. Uporedo sa organizacionim oblicima, koji mogu biti tretirani kao preobražaj gore navedenih osnovnih načina poljoprivredne proizvodnje, pojavljuju se i danas različiti specifični oblici. To su u prvom redu zastarjeli oblici grupne privrede: plemenske ili rodovske grupe, koje su etnolozi brižljivo ispitali. Oni mogu biti tretirani kao posebni vidovi porodične proizvodnje u čijem je sklopu, takođe, sama porodična organizacija posebne vrste vremenski starija od tradicionalnog seljačkog ili latifundijskog oblika, i koja je uopšte prethodila onima koji se istorijski kasnije javljaju u glavnim svetskim regionima. Drugo, postoje takvi oblici grupne poljoprivrede koji su bazirani na ideološkim vezama, a da ih ne čine poljoprivrednici. Njihov je cilj realizovanje nekih religioznih, društvenih, nacionalnih ili političkih misija. Među njima se nalaze i izvesne poljoprivredne zajednice ustanovljene pri religioznim grupama Sjedinjenih Država Amerike, dok je u tom tipu najsloženiji izraelski kibuc, koji je kao društveni eksperiment vanredno interesantan za sociologa. Ali, kibuc se ne može tretirati kao preobražavanje seljačke ili latifundijske poljoprivrede, mada sadrži neke zajedničke odlike sa velikim poljoprivrednim preduzećima. I zastarjeli oblici plemenske privrede i poljoprivredna zajednica (bazirana na ideološkim vezama) su na

⁵ W. E. Moore, *Social Change*, Englewood Cliffs, N. S.: Prentice Hall, 1963, pp. 34—39.

periferiji savremenog preobražaja poljoprivredne proizvodnje, ukoliko izuzmemo kinesku komunu (ovaj organizacioni oblik nije dovoljno oživotvoren da bi u ovoj raspravi bio uzet u obzir i tretiran ako već ništa drugo, a ono bar kao samo jedan od elemenata revolucionarnog procesa gašenja prvobitnih oblika).

Ako gore navedene relikte zanemarimo, moći ćemo razlikovati sledeće preobražaje društvene organizacije poljoprivredne proizvodnje: 1) raspadaanje većine latifundija, plantaža i veleposedničkih imanja i — kao rezultat agrarne reforme — pojavu seljačke privrede bazirane na radu porodice; 2) preobražaj tradicionalnih seoskih gazdinstava, a delimično i predseljačkog grupnog rada na zemlji, u višeporodični, zadružni rad na zemlji, mada zadružno gazdinstvo niče i na tlu raspadajuće latifundije; 3) preobrižaj tradicionalnog seoskog gazdinstva u savremeno porodično gazdinstvo koje ima karakter preduzeća, ali se bazira na radu porodice; 4) pojavu velikih gazdinstava (sličnih industrijskim preduzećima) baziranih na unajmljenoj radnoj snazi, delimično na veleposedničkim imanjima, na nekim visokoproizvodnim porodičnim gazdinstvima i nekim višeporodičnim zadružnim gazdinstvima.

Izgleda da ova četiri tipa obuhvataju osnovnu evoluciju poljoprivrede. Može se, naravno, primetiti da brojni regioni u kojima postoje latifundije ili tradicionalna seoska gazdinstva, ostaju izvan ovde spomenutih preobražaja. No to su više izuzetne situacije i njihovo se postojanje u bližoj budućnosti teško može predvideti. Gore navedeni tipovi preobražaja ne mogu biti tretirani kao neki evolucionni kontinuum, ili posmatrani izolovano i nezavisno jedni od drugih. Nešto bliže upoznavanje sa svakim od njih opravdava pretpostavku da se oni međusobno razlikuju s obzirom na mogućnost daljeg preobražavanja, što upućuje na zaključak da se mogu tretirati kao kontinuum jednosmerne promene, čak i kao različiti oblici izvesnog opšteevolucionog procesa.

U povoljnim društveno-ekonomskim situacijama latifundija se može preobraziti u veliko preduzeće industrijskoga tipa, ili fragmentisati u mala seoska gazdinstva — bazirana na radu porodice, a ponekad i u mešovita gazdinstva. Nova seoska gazdinstva koja proizlaze iz agrarne reforme, povezuju se ili u višeporodična kolektivna gazdinstva, ili se modernizuju i pretvaraju u tip savremenih sitnih poljoprivrednih preduzeća vezanih na rad porodice. Neka se od njih mogu kasnije preobraziti u industrijski tip gazdinstva. Otuda ovaj kontinuum i predstavlja potencijalno najveću mogućnost preobražavanja. Drugi tipovi nemaju tako izražene mogućnosti, jer nigde se nije industrijski tip gazdinstva preobrazio u latifundiju, niti je porodično gazdinstvo preduzetničkog tipa doživelo preobražaj u tradicionalno seosko gazdinstvo. Višeporodično se zadružno gazdinstvo odlikuje izvesnom elastičnošću. U datim uslovima ono — kao proizvod agrarne reforme, može biti samo prelazni oblik ka porodičnim gazdinstvima.⁶ Ali, ono može biti i zametak velikog poljoprivrednog preduzeća. Otuda je ono i jedini reverzibilni oblik: porodična gazdinstva mogu biti preobražena u višeporodično zadružno gazdinstvo, a zadružno gazdinstvo može biti preobraženo u porodična gazdinstva. Mada su promene u suštini opšte prirode, njihov pravac može ići različitim putevima

⁶ O. Schiller, *Gemeinschaftsformen im Landwirtschaftlichen Productionsbereich*, Frankfurt/Main DLG Verlag, 1966.

i usloviti pojavu dva savremena osnovna oblika — savremeno porodično gazdinstvo i industrijsko gazdinstvo. Između ta dva savremena osnovna oblika može se zapaziti odnos jednostranosti. Naime, dok je sa savremenim porodičnim gazdinstvom takav slučaj da se ono preobražava u industrijsko, preobražaj u suprotnom smeru je izniman. Izrazi koje ćemo dalje upotrebljavati zahtevaju objašnjenje. Do sada smo ih koristili u odnosu na karakter proizvodnje i njenih preobražaja, iz čega se može zaključiti da mogu imati ili više značenja, ili značenje jednosmernog procesa promene u društvene organizacije proizvodnje kroz višestepenu istorijsku skalu. Sada treba da objasnimo te izraze, imajući pri tom u vidu širok mehanizam opisanih preobražaja.

Izrazi »latifundijsko gazdinstvo«, tradicionalno seosko gazdinstvo«, »savremeno porodično gazdinstvo« (preduzeće), veliko »industrijsko gazdinstvo« — mogu se razvrstati u dihotomne tipove (ističući kontinuum srednjih oblika) na osnovu brojnih karakteristika: veličine gazdinstava, stepena mehanizacije i proizvodne specijalizacije, organizacije radnog procesa, stavova proizvođača prema radu itd., ali najcelovitiji kriterijum za razlikovanje tipova izgleda da je odnos porodice prema gazdinstvu. Ako se usvoji ovaj kriterijum, latifundija se može okarakterisati kao veliko gazdinstvo bazirano na određenom sistemu odnosa. Pre svega tu je odnos između veleposednika ili od njega delegiranog upravnika i izvesnog broja porodica uključenih u proizvodni rad na gazdinstvu. Drugo, ovde su odnosi složeni, te se ne mogu svesti na ekonomsko područje i zasnivati prvenstveno na slobodnom tržištu rada, tj. na unajmljivanju rada. Proizvođači su, ako uzmemo u obzir ekstremne situacije, ili robovi ili sitni zakupci i obavezni su da deo svoje žetve ustupe vele vlasniku i izvrše izvesne nenaplative usluge (tako su mu dakle podčinjeni ne samo u ekonomskom pogledu). Pod izrazom »latifundijsko gazdinstvo« podrazumevam vele vlasništvo samo marginalno povezano sa tržištem, dok je plantaža isključivo uključena u tržišnu proizvodnju. Ekonomsku računicu ovde može primenjivati vlasnik plantaže (kalkulacija profita, knjigovodstvo troškova itd.), ali sve to ne određuje odnos između vlasnika i porodica proizvođača. Sve dok se odnosi ne baziraju na slobodnom ugovoru, ili ne bar pretežno na njemu i na radu do željenog stepena, javiće se prinuda.

Nasuprot latifundiji, industrijsko se gazdinstvo zasniva na odnosu preduzeće—proizvođač, a porodica ne čini jedinicu toga sistema. Žena radnika može takođe biti poljoprivredni proizvođač i čak raditi na istom gazdinstvu na kome radi i njen suprug, ali takva porodica neće činiti proizvodnu jedinicu i kao takva neće stajati u odnosu prema vlasniku ili preduzetniku. Tradicionalno latifundijsko gazdinstvo i savremeno industrijsko gazdinstvo, kako su gore okarakterisani, čine ekstremne tačke na skali, dok se između njih nalaze središnji tipovi. Usvajanje ovakvog kontinuuma jednako je pretpostavci da postoji ili bi mogao postojati proces transformacije jednoga tipa u drugi. Otuda će određivanje odnosa između preduzetnika i neposrednih proizvođača indicirati jedno od relativno značajnih obeležja tržišne ekonomije. Takav se proces aktualno začinje, kako je gore napomenuto. No retki su primeri evolutivnog preobražaja latifundije (sistema odnosa: vlasnik—porodica proizvođača) u preduzeće. Mnogo se češće latifundija prinudno fragmentira, a njeno zemljište se deli porodicama seljaka bez zemljaša ili sitnim zakupcima. Otuda se ovaj oblik češće zamenjuje seoskim porodičnim gazdinstvom nego industrijskim gazdinstvom.

Pojmovi »tradicionalno seosko gazdinstvo« i »savremeno porodično gazdinstvo« takođe su određeni odnosom prema porodičnom gazdinstvu i predstavljaju ekstremne tačke skale. Poistovećenje porodice sa gazdinstvom fundamentalna je odlika tradicionalnog porodičnog gazdinstva. Uzgred, bilo bi interesantno istaći razliku između domaće proizvodnje i proizvodnje u preduzeću. Dok preduzeće proizvodi za tržište i osnovu njegove računice čini ekonomska kalkulacija (troškovi, profit i sl.), domaća proizvodnja stvara upotrebne vrednosti, a osnov njene računice čine karakteristike proizvodnog materijala koji treba da zadovolji određene porodične potrebe. Naravno, i tu ima izvesne ekonomske računice — porodični prihodi i cene imaju svoju ulogu, ali je to sasvim osobita vrsta računice čak i kad izraz »računica« ima različita značenja. Tradicionalno seosko gazdinstvo operiše na osnovama ekonomike domaćinstva. Glavnina proizvoda služi direktno podmiranju porodične potrošnje, dok se višak prodaje kako bi se zadovoljile druge potrebe porodice (ovo može biti kalkulirano u okvirima novčane profitabilnosti) i obezbedilo funkcionisanje gazdinstva.⁷ Gazdinstvo se i ne tretira samo kao instrument, kao sredstvo za obezbeđenje najviše mogućih prihoda porodice, već kao porodični dom, a otuda i kao kompleks olakšica koje direktno zadovoljavaju porodične potrebe. Shodno tome, i modernizacija gazdinstva se u ovom slučaju ne provodi sa stanovišta profitabilnosti, već radi ugleda, udobnosti ili drugih porodičnih potreba.

Nasuprot tome, savremeno je porodično gazdinstvo organizovano na principima preduzeća. Kad porodica teži najviše mogućoj ekonomskoj racionalizaciji, odnosno maksimalnom profitiranju, reč je o preduzeću. Stoga to ima uglavnom instrumentalnu važnost, usprkos činjenici što porodica i tu čini proizvodnu snagu sopstvenog preduzeća. Tradicionalno seosko gazdinstvo i savremeno porodično gazdinstvo predstavljaju dva različita sistema zasnovana na različitim organizacionim principima.

Proces preobražavanja tradicionalnog seoskog gazdinstva u savremeno porodično gazdinstvo produžava se i kroz proces preobražavanja nekih savremenih porodičnih gazdinstava u industrijska gazdinstva. To je nešto uprošćen proces kasnijeg izdvajanja porodice od gazdinstva eliminacijom proizvodnih funkcija, preobražajem sitnog porodičnog poljoprivrednog preduzeća u veliko preduzeće bazirano na unajmljenom radu. To je prirodan proces, budući da veliko preduzeće ima veće prednosti od sitnog. Želja sitnog preduzetnika da postane krupan, univerzalna je u uslovima tržišne ekonomije.

Definisanje zadružnog gazdinstva kao višeporodičnog seoskog gazdinstva zahteva dalje razjašnjenje. Ova odredba je samo delimično tačna, jer, kako će se kasnije videti, postoje različiti društveno-organizacioni oblici kolektivnog rada na zemlji. Aktualno se ta odredba odnosi prvenstveno na zemlje u kojima je sprovedena masovna kolektivizacija. Osnovne grupe članova zadružnog gazdinstva potiču iz tradicionalnih seoskih gazdinstava. Usvajanje modela organizacije sovjetskog kolhoza predstavlja suštinski kompromis između koncepcije velikog poljoprivrednog preduzeća, koje funkcioniše na osnovama tržišne ekonomije, i koncepcije skupa sitnih porodičnih gazdinstava koja su, što se tiče količine posedovanog zemljišta, ograničena, ali nisu ograničena u pogledu proizvodne orijentacije. Stav više, porodično je zemljište podređeno ograničenjima ekonomske inicijative čak i ako tržište postoji (u

⁷ A. Chayanov, *Peasant Farm Organization in the Theory of Peasant Economy*, Homewood, Ill.: Richard D. Irvin Inc., 1966.

SSSR-u »bazar tržnica proizvođača«). U takvoj su situaciji moguće obe tendencije: 1) intenzifikacija i čak modernizacija sitnog porodičnog gazdinstva, dok se istovremeno zadružno gazdinstvo preobražava u preduzeće koje ga dopunjava i potpomaže; 2) konsolidacija i širenje krupnih zadružnih poljoprivrednih preduzeća i ograničavanje uloge privatnog zemljišta članova zadruge u ekonomiji njihovih domaćinstava.

Ali, definicija zadružnog gazdinstva kao višeporodičnog seoskog gazdinstva nije ograničena zahvaljujući činjenici što zemljište članova domaćinstva ima karakter malog porodičnog gazdinstva. I u organizaciji zadružnog preduzeća postoje elementi porodične poljoprivrede; naime, porodica čini radni tim i u preduzeće je uključena brojnim aktima: novcem i proizvodima. Društvena struktura zadružnog gazdinstva često može biti razotkrivena kroz hijerarhiju položaja porodica po prihodima, ugledu i moći. Na zadružnom se gazdinstvu ova obeležja prirodno javljaju paralelno sa karakteristikama industrijskog preduzeća, tj. kao profesionalni a ne porodični tip organizacije rada, gde se sistem raspodele zemlje temelji na radnim normama, a hijerarhija na podeli na rad, upravljanje i odlučivanje. Koegzistencija dva organizaciona, u određenom pogledu i kontradiktorna principa koja postoje u zadružnoj poljoprivredi, daje zadružnom gazdinstvu prelazni karakter. Ona proizvodi alternative njegova preobražaja bilo u skup sitnih porodičnih gazdinstava, bilo u industrijski tip preduzeća, mada se ova druga mogućnost treba očekivati tek u daljoj perspektivi.

Ranije opisani kontinuum organizacionog preobražaja »gazdinstva« ima direktne implikacije u promenama ostala dva elementa sistema seoskog života — seoske porodice i seoske zajednice.

3. SEOSKA PORODICA I SEOSKA ZAJEDNICA

Mnoga obeležja po kojima se razlikuje seoska od gradske porodice izražavaju se kvantitativno, diferencijama u stepenu. Na primer, za seosku se porodicu navodi i više stopa rađanja i veći broj dece. Ona se, takođe, izdvaja kao vrlo kompaktna grupa (što je potvrđeno, između ostalog, i niskom učestalosti razvoda brakova) koja u znatnoj meri ostaje patrijarhalna, bez odnosa partnerstva među članovima, kao na primer između roditelja i dece. Ona, štaviše, ima i funkcije socijalizacije šireg opsega. Kako predstavljaju razlike u stepenu, ova se obeležja mogu koristiti i za otkrivanje zakasnelih procesa savremenih promena u porodici. Uzrok sporijeg odvijanja ovih procesa u seoskom svetu može se pripisati onim obeležjima porodičnog gazdinstva koja seoskoj porodici nameću izvestan obrazac. Međutim, pored nabrojanih razlika u stepenu i intenzitetu nekih društvenih promena, izgleda da postoji i drugo obeležje koje u osnovi diferencira seosku od gradske porodice. To je njena proizvodna funkcija, jer je seoska porodica kolektivni proizvođač, katkad i kolektivni poduzetnik i zajednički vlasnik nad sredstvima kojima se proizvode artikli što direktno služe porodičnoj potrošnji. Ovo porodicu čini do znatnog stepena autonomnom. Dalje, i sama proizvodna jedinica predstavlja poseban obrazac organizacije procesa rada. Zbog toga proizvodni tim, sastavljen od pojedinaca određene starosti i pola, demografski odgovara porodici. Ovde, naravno, mislimo na tradicionalno seosko gazdinstvo koje se bazira na identifikaciji porodice sa proizvodnom jedinicom,

što je već rečeno. Svaki od savremenih organizacionih oblika poljoprivredne proizvodnje pretpostavlja i različit tip odnosa prema porodici ili različit nivo intenziteta proizvodnih funkcija porodice. Ali, dok proizvodne funkcije vrše značajan uticaj na ostale karakteristike porodice, promene u organizacionom obliku proizvodnje suštinski reaguju na preobražaje u celokupnom obrascu seoskog života, mada te funkcije ne određuju promene kao jedini činilac, isključujući druge.

Proizvodne funkcije seoske porodice uključene u latifundijsko gazdinstvo najčešće se svode na rad na posedu. Taj rad određuje neko drugi, a članovi porodice su podređeni nekome ko stoji van porodične hijerarhije. Porodični odnosi sa susedima su u visokom stepenu bazirani na ravnopravnosti, ali je to od drugorazrednog značaja; osnovno je to da svaka porodica zavisi od vlasnika latifundije ili od upravnog aparata i njemu podređenog nadzornika. Osim bioloških, druge funkcije kao što su rad na domaćoj ekonomiji (katkad proširenoj na veće ili manje gazdinstvo koje je inače tuđa svojina, ali je pravno preneto na porodicu), te obrazovanje, kulturu i sl., kreira vlasnik ili nadzornik latifundije. Patrijarhalni sistem odnosa među članovima porodice ojačan je ili oslabljen organizacijom procesa rada na latifundiji. Norme i standardi, koje deca usvajaju kroz proces socijalizacije u porodici, zavise od sistema odnosa između porodice i nadzornika ili vlasnika i — karakterišući se tendencijom izgradnje idealnog proizvođača — sa stanovišta vlasnika ili nadzornika mogu uzeti kako poželjan tako i nepoželjan smer. Ti su standardi karakteristični kako za odanog tako i za buntovnički raspoloženog proizvođača, ali ne i za preduzetnika. Naravno, ovaj šematski model ne isključuje pojavu drugih istorijskih obrazaca vezivanja porodice za latifundijski sistem ili za obeležja karakteristična za sitan napoličarski zakup — ukoliko latifundija uopšte sadrži takve elemente.

O tradicionalnoj se seoskoj porodici u literaturi naširoko raspravljalo, pa otuda nema potrebe ponavljati ono što je svima poznato.⁸ Dovoljno je istaći da proizvodne funkcije seoske porodice imaju širi opseg od proizvodnih funkcija onih seoskih porodica koje su podređene vlasniku latifundije. Pored funkcije proizvodnje, seoska porodica ima i funkciju upravljanja gazdinstvom. Njen je organizacioni obrazac oblikovan u skladu sa najboljim zadovoljavanjem porodičnih potreba. Proizvodne funkcije tradicionalne seoske porodice organski su vezane za sveukupnost njenih ekonomskih, socijalizatorskih i kulturnih funkcija. Oblik upravljanja utiče na porodičnu koheziju i patrijarhalni model odnosa među članovima, i sputava individualizaciju stavova. Glavni cilj porodičnih nastojanja nije samo povećanje proizvodnje već i povećanje one svojine koju će porodica privremeno uživati. Svojina je kontinuelna, a generacije su te koje se menjaju. Najzad, odnosi porodičnog entiteta sa susedima dobivaju bazičan značaj.

Savremeno porodično gazdinstvo okarakterisali smo kao gazdinstvo zasnovano na radu porodice. Ali, ovde su proizvodne funkcije porodice, ako se usporede sa porodičnim funkcijama tradicionalnog seoskog gazdinstva, značajno ograničene. Sa povećanjem mehanizacije, žena poljoprivrednika i manja deca oslobađaju se rada na gazdinstvu. Dok je porodica tradicionalnoga seoskog gazdinstva pre svega proizvodna jedinica, savremeno porodično gazdin-

⁸ F. Znaniecki, Sociologiczne podstawy ekologii ludzkiej, »Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny«, 1/1938, Warszawa.

stvo prvenstveno je vezano za malu porodicu preduzetnika i podelu rada na zajedničkoj svojini koja čini malo poljoprivredno preduzeće. Oblik organizacije savremenog porodičnog gazdinstva čini porodicu maksimalno otvorenom prema savremenim promenama, oslabljuje patrijarhalni sistem odnosa, oslobađa individualizirane stavove u nekim sferama i, šireći porodične veze i preko granica lokalne zajednice, čini je manje zavisnom od suseda.

U velikom industrijskom gazdinstvu slabi ili čak potpuno nestaje poistovećenje porodice sa gazdinstvom. Porodice vlasnika, ili nekoliko vlasnika, upravnika gazdinstva i proizvođača različitih nivoa u profesionalnoj hijerarhiji, nemaju ništa veći kontakt sa gazdinstvom od kontakta porodice radnika čeličane, direktora ili deoničara korporacije čelika sa čeličanom. Prirodno, mala radna grupa, o kojoj je reč, obično je u stanju da učestalije i prisnije kontaktira sa porodicom i mestom rada, ali taj kontakt nije nametnut organizacionim oblikom proizvodnje. Shodno tome, u tom tipu preduzeća porodica nema proizvodnu funkciju, a razlike između nje i gradske porodice svode se na to da u odnosu na urbane stanovnike, seoska porodica ima manje mogućnosti da sledi promene koje nudi savremena civilizacija.

Poslednji tip proizvodnje, naveden kao središnji i prelazni, preobražava seosku porodicu kako ka sitnopreduzetničkoj tako i ka porodici radnika-nadničara. Konkretni smer te promete u nekoj zemlji zavisi od opštih društveno-ekonomskih uslova. Međutim, moglo bi se anticipirati da će sa preobražajem zadružnog gazdinstva u industrijsko, model porodice radničke klase u perspektivi postati univerzalan.

Celoviti pregled različitih organizacionih oblika poljoprivredne proizvodnje i njihovih implikacija u funkcijama seoske porodice otkriva sledeća tri tipa: 1) proizvodnu porodicu, 2) porodicu vezanu za preduzeće, i 3) porodicu proizvođača (radnika), odvojenu od proizvodnog ustrojstva, a koja odgovara opštem porodičnom modelu urbanog sveta. Naravno, model seoske porodice u mnogim zemljama reflektuje koegzistenciju dva, ili čak sva tri gore navedena tipa, iako oni predstavljaju različite i suprotne organizacione principe. Porast jednog obeležja na račun drugog otkriva procese koji se javljaju paralelno i u gazdinstvu i u instituciji seoske porodice. Ovde se ističu implikacije organizacije proizvodnje u promenama modela poljoprivredne porodice, a očigledno je da je taj odnos dvostran. I gazdinstvo i porodica preobražavaju se zahvaljujući prvenstveno uticajima opštih ekonomskih, društvenih i kulturnih procesa. Ako neki od elemenata tog čvrstog sistema »porodica—gazdinstvo« pretrpi neku izmenu, javiće se i promena u onom drugom.

U vezi sa sistemom »porodica—gazdinstvo« je i treći element seoske društvene organizacije — seoska zajednica, koja čini osobitost seoskoga sveta. Brojne odlike te zajednice (kao što su veličina i gustina populacije)⁹ povezane su sa prirodom poljoprivredne proizvodnje, igrajući u njoj drugačije uloge od onih u neagrarnim proizvodnim oblastima, i to je tako čak i kada te dlake stoje u vezi sa tipom organizacije proizvodnje. Veliko poljoprivredno preduzeće predpostavlja uporedno postojanje malih naselja, ukoliko tip proizvodnje ili infrastrukture ne isključuje stanovanje proizvođača van mesta rada u naseljima tipa velikih gradova. Porodični rad na zemlji zahteva relativno veći broj naselja, što zavisi od tipa proizvodnje, strukture i veličine gazdinstava.

⁹ P. A. Sorokin, C. C. Zimmerman and Ch. J. Galpin, *A Systematic Book in Rural Sociology* Tom I, New York, N. Y.: Russell and Russell, 1965, pp. 239—240.

Tip organizacije proizvodnje determiniše do najvišeg stepena takva obeležja seoske zajednice kao što su slojevitost i društvena pokretljivost, oblici odnosa između porodice i, posebno, ekonomski odnosi, zatim vrsta i stupanj usvajanja kulturnih obrazaca, tj. stepena do koga je data zajednica otvorena prema opštenacionalnoj kulturi.

Lokalna zajednica, povezana sa tipom latifundijskog gazdinstva, ima strogo polarizovanu slojevitost i društvene barijere među grupama, ograde koje je teško prebroditi. Rezidencija vlasnika ili nadzornika po pravilu je izolovana od seoskih stanovnika ili sela, kao i od nastambi porodica proizvođača. Osnovni ekonomski i društveni odnosi seoskih stanovnika su oni sa latifundijskim gazdinstvom. Ekonomski odnosi između porodica proizvođača slabo su razvijeni i drugorazrednog su značaja, i uglavnom su u vezi sa elementima grupnog poseda (šume, pašnjaci). Ipak, to mogu biti i ekonomski odnosi ako porodice kao zakupci uđu u dopunsku poljoprivredu. No latifundijski sistem sam po sebi ne nameće bilo kakav sistem odnosa porodicama proizvođača, izuzev uzajamnih usluga suseda ili uzajamne pomoći u slučaju prirodnih nepogoda. I uslužni i upravni centri vezani su za latifundijsko gazdinstvo. Uniformni društveni položaj porodica seoskih stanovnika i relativna društvena i kulturna izolacija (povezana sa prevladajućim društveno-ekonomskim uslovima koji čine suštinski kontekst latifundijske ekonomije) podrazumevaju homogene kulturne obrasce, koji se razlikuju samo na nivou vlasnika i nadzornika.

Seoska zajednica koja odgovara tradicionalnom seoskom gazdinstvu, ima više diferenciran sistem slojevitosti i društveno-ekonomskih odnosa između imućnijih i siromašnijih porodica seljaka. Funkcije seoske zajednice postaju raznovrsnije kada u njoj dođe do podele rada. Uslužni se centri menjaju a seoske se zadruge javljaju na bazi ekonomskih funkcija zajednice; zadruge postaju ekonomski predstavnici zajednice prema spoljašnjem svetu. Takođe se menjanju i politička tela vezana za političke grupe i lokalne autoritete. Međutim, taj se tip obično odlikuje kulturnom uniformnošću, a sami obrasci ponašanja u zajednici penetriraju se kroz sistem slojevitosti.

Savremeni porodični rad na zemlji ne implicira postojanje seoske zajednice. Jedna od najvažnijih mera za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje jest grupiranje zemljišta; razučeno zemljište disperzira zajednicu. Naravno, regionalna administrativna jedinica koja obuhvata izvestan broj seljačkih kuća sa ekonomskim objektima, obrazuje seoski administrativni i uslužni centar i nju možemo shvatiti kao seosku zajednicu. No, stanovnici takvog regiona ne čine grupu sa kumulativnim društvenim vezama. U tom su tipu proizvodnje više razvijene profesionalne i klasna stratifikacija, dok su mogućnosti za društvenu pokretljivost veće. Pružajući uslove za širenje odnosa preko granica lokalne zajednice, takva sela slabe u sebi sistem međuporodičnih ekonomskih, društvenih i kulturnih veza. To je povezano sa činjenicom da lokalna zajednica ostaje sve više otvorena prema brojnim različitim obrascima i kulturnim standardima.

Ni industrijskom tipu rada na zemlji nije neophodna seoska zajednica. Proizvođači i upravljači i njihove porodice, a u slučaju privatnog preduzeća i njihovi vlasnici, mogu živeti u gradskom tipu naselja koje ima izdiferenciranu socio-profesionalnu strukturu. Ali čak kad oni i stanuju u blizini mesta rada,

ta se naselja razlikuju od fabričkih i rudarskih jedino s obzirom na veličinu i gustinu populacije i obeležja koja ti faktori impliciraju.

Budući da je izraslo na tlu seoske zajednice, zadružno gazdinstvo generalno čini njen nastavak. Obeležja takve zajednice podržava činjenica da su porodice koje tu žive — porodice radnika i suvlasnika zajedničkog preduzeća. U tim selima, s jedne strane, sistem stratifikacije, prvenstveno baziran na ekonomskoj moći i ugledu, izaziva neformalno strukturisanje radne snage u preduzeću, ali, s druge strane, sistem funkcionalne i profesionalne stratifikacije menja opšti sistem stratifikacije sela, stvarajući u njemu sukobe.

Kao što tipovi organizacije proizvodnje mogu biti tretirani kao jedno-smerni kontinuum preobražaja, usprkos polimorfizmu promena, tako mogu biti tretirani i ostali elementi seoskog života — porodica i seoska zajednica. Ne postoje indikacije da se savremena seoska porodica ikada preobrazila u tradicionalnu seosku porodicu (u gornjem značenju), niti da se seoska zajednica podmladila. Naprotiv. Posmatranja otkrivaju aktaulno vrlo izraženu tendenciju izdvajanja porodice od gazdinstva, te odumiranje proizvodnih funkcija poljoprivrednika (u slučajevima kada ne postoji posledično oštar sukob između produktivnosti porodice i povećanja njenih društveno-kulturnih funkcija),¹⁰ kao i potiranje razlika između seoskih i gradskih porodica. Takođe je uočljiva pojava profesionalne i društvene diferencijacije seoskog stanovništva, te proširenje njihovih veza na područja izvan lokalne zajednice, i odbacivanje lokalnih standarda i kulturnih obrazaca. Izuzevši veličinu i gustinu populacije, razlike između seoskog i gradskog tipa naselja nestaju, dok se pojavljuju moćni lokalni seoski entiteti policentričnih obeležja koji u jedan region unose različite društvene grupe, bazirane na različitim vezima članova.

Ovdje smo posebno razmatrali gazdinstvo, seosku porodicu i seosku zajednicu, jer je zbog međudodosa koji povezuju ove elemente moguće razlikovati odgovarajuće tipove seoske organizacije u njihovu totalitetu, koji se lakše označavaju kao organizacioni tipovi proizvodnje. Tako smo već raspravljali o latifundijskoj i tradicionalnoj seoskoj poljoprivredi kao o zastarelim tipovima; o modernoj porodičnoj i industrijskoj poljoprivredi kao o savremenim specifičnim tipovima, a o zadružnoj (kolektivnoj) poljoprivredi kao o prelaznom tipu. U svakom od tih tipova uporedni oblici organizacije proizvodnje odgovaraju određenim obeležjima seoske porodice i lokalne zajednice. Razumljivo, različiti tipovi seoske društvene organizacije o kojoj je reč, javljaju se istovremeno u svakoj zemlji ili regionu, a njihove proporcije i međudodnosi izražavaju stepen napretka procesa savremenih preobražaja poljoprivrede.

U razmatranju gazdinstva, porodice i lokalne zajednice kao integralne celine moramo načiniti izvesne ograde, posebno kada razlikujemo oblike seoske društvene organizacije i tipove preobražaja kojima su podložni. Već smo istakli da to nije izolovan, zatvoren sistem, te da izvori promena svakoga od tih elemenata, a otuda i sistema kao celine, leže u relaciji prema opšteekonomskom, društvenom i kulturnom sistemu odnosne zemlje. Osim toga, granice i ritam promena seoske društvene organizacije određeni su opštim uslovima (tehnički nivo, demografska struktura itd.), pa je tip organizacije, zajedno sa celokupnim ekonomskim, društvenim i kulturnim sistemom, istovremeno i uzrok i posledica. Ovaj rad ne raspravlja iscrpno o svim tim dinamičkim vezama, već uzima u obzir samo neke od njih.

¹⁰ D. Markowska, *Rodzina w srodowisku wiejskim*, Ossolineum Wroclaw, 1964.

4. PERSPEKTIVA PREOBRAŽAJA SEOSKE DRUŠTVENE ORGANIZACIJE

Siroko je rasprostranjeno mišljenje da će industrijski način proizvodnje dominirati poljoprivredom budućnosti i da će se shodno tome: a) poljoprivredni artikli proizvoditi u organizacionim jedinicama profesionalno diferencirane radne snage; b) da će seoska porodica izgubiti svoje proizvodne funkcije koje i čine njena specifična obeležja, distancirajući je od gradske porodice; c) da će osnova za razlikovanje seoske i gradske zajednice nestati, a naselja koja će se pojaviti razlikovaće se jedino po veličini i intenzitetu jedne ili druge funkcije. Ovaj članak niti negira niti podržava takvo stanovište, mada uzima u obzir zajednički opšti smer promena. On se najviše zapaža u činjenici proširenja ekonomskog rasta na čitavu Zemlju, mada je taj rast neujednačen i isprekidan usled ratova i političkih poremećaja. Međutim, prilikom isticanja opšteg pravca promena seoske društvene organizacije, akcenat treba staviti na polimorfizam tih promena, koji prvenstveno proizlazi iz nivoa društveno-ekonomskog razvoja i izražava se kroz nivo industrijalizacije koja pak determiniše demografsku i profesionalnu strukturu, a i kulturni nivo stanovništva. U vezi sa nivoom ekonomskog razvoja je i seoska društvena zajednica, što služi kao dopunski osnov za transformaciju. S druge strane, a što je ovde od osobitog značaja, je karakter ekonomskog sistema kao celine, priroda i smer industrijalizacije, kao i veza između proizvodnje, raspodele i potrošnje.

Nisu to, naravno, niti jedini a niti jedino značajni činioци u sveukupnosti organizacionih preobražaja poljoprivrede. Ali oni su značajni i uglavnom navode na zaključak o polimorfizmu promena. Postavlja se pitanje: kakva je perspektiva? Industrijski tip (kako je ovde određen) najviše se anticipira, mada veliko industrijsko preduzeće (bazirano na unajmljenom radu) u obliku u kome danas postoji u mnogim zemljama sadrži značajne ostatke feudalne ekonomije. Štaviše, ono predstavlja proizvodni tip kojeg karakteriše nisko-kvalifikovana radna snaga i ima slabe izgleda da igra dominantnu ulogu u budućnosti. Izgleda paradoksalno, ali savremena tehnologija, uz povećanje produktivnosti porodičnog rada na gazdinstvu, omogućuje porodici da obrađuje optimalan posed, a ipak za mnoge oblasti poljoprivredne proizvodnje to ne sme biti razlog očekivanju da će porodično gazdinstvo u budućnosti nastaviti da postoji. No ta će gazdinstva biti povezana sa organizacijom proizvodnje putem manufakture koja će, sasvim izvesno, vremenom postati definitivno uobličena i strukturalno stabilna. Ostali oblici poljoprivredne proizvodnje, latifundijsko gazdinstvo i tradicionalno seosko porodično gazdinstvo (da i ne govorimo o preseljačkim ostacima koji se baziraju na grupnoj ekonomiji) uporedo sa ekonomskim razvojem postepeno ulaze u istoriju.

Zadružna poljoprivreda, kako je već rečeno, tradicionalni je oblik koji se javlja delimično kao posledica agrarne reforme, ili kao posledica nastojanja da se poljoprivredni proizvođači podrede potrebama industrijalizacije. Igrajući različite uloge, u zavisnosti od karakteristika sistema i uslova, taj oblik vodi kako ka savremenoj porodičnoj poljoprivredi tako i ka industrijskim ili prelaznim oblicima organizacije. Međutim, usled društvenih poteškoća skopčanih sa kolektivnim radom na zemlji (koje rezultiraju u sukobe), budućnost ovoga oblika teško je predvideti.

Možda će se novi, autonomni oblici organizacije proizvođača pojaviti na temeljima ovoga oblika, a u vezi sa industrijskom poljoprivredom, što će ko-

lektivnu poljoprivredu učiniti privlačnijom. Bez sumnje, taj će se oblik javiti u budućnosti, i to onda kada gazdovanje zemljištem i centralizacija investicija budu u samoj poljoprivredi. Mada ga mi tretiramo kao prelazni oblik, on može igrati pozitivnu ulogu.

Preobražaj organizacionih oblika poljoprivredne proizvodnje indukuje brojne, uzajamno uslovljene društvene promene. Te se promene očituju u tipu proizvođača u poljoprivredi, a postoji i prelazak sa rada porodice na rad profesionalno-kvalifikovanih proizvođača (različitih specijalnosti) i organizatora. Tip budućeg poljoprivrednog stručnjaka ograničen je promenljivošću organizacionih oblika proizvodnje, ali nivo kvalifikovanosti biće nesumnjivo značajan. Šarolikost organizacionih oblika proizvodnje takođe reaguje na društveni sistem, prvenstveno na sistem profesionalne stratifikacije i na kanale i intenzitet društvene pokretljivosti, ali i na proizvodne funkcije poljoprivredne porodice (koje će se uopšte smanjivati), na lokalne društvene norme i običaje, na njihovo približavanje urbanom tipu društva.

Najzad, oblici seoske društvene organizacije, kao uzajamne determinante, u vezi su sa globalnom društvenom organizacijom. Može se predvideti povećanje veza između poljoprivrede i opšteg ekonomskog sistema, a otuda i potpunija integracija poljoprivrednog stanovništva u društveni sistem kao celinu. Takođe se očekuje pojava različitih sfera aktivnosti industrijsko-poljoprivrednih preduzeća koja povezuju porodično gazdinstvo sa sistemom industrijske proizvodnje i usluga. Ti će vidovi činiti mostove između poljoprivrede i organizacionih oblika koji su joj svojstveni, kao što su svojstveni i drugim granama proizvodnje.

Međutim, ovde oslikan smer promena nema pretenzija da nudi sliku uniformne društvene organizacije poljoprivrede budućnosti širom sveta. Različitost organizacionih oblika i uslova koji daju različite društvene sadržaje i raznolikost sistema sa kojima su ti oblici u simbiozi, zahtevaju da se društvena organizacija poljoprivrede budućnosti tretira polimorfnom, kao što je i danas. Nije isključeno da tehnički razvoj poljoprivrede budućnosti u osnovi osujeti naše prognoze, ali će, kao promena koja je izvan naših predviđanja, izazvati nove, fundamentalne organizacione probleme društvu kao celini, a za koga bi promena u seoskoj društvenoj organizacije činila samo jedan deo pitanja: kako pokrenuti nove izvore i usmeriti promene.

(S engleskog preveo: *Vojislav Đurić*)

Summary:

SOCIAL ORGANIZATION AND RURAL SOCIAL CHANGE

This article — in fact, the author's paper presented on the Second World Congress for Rural Sociology, held in Enschede, the Netherlands, August, 1968 — is republished from »Sociologia Ruralis«, Vol. VIII, No. 3—4, 1968, pp. 256—281.

The subject of this paper is changes in the social organization of agriculture. The term is understood as the partially open system of relations between the farm, the family and the village community which determine rural life as a whole *sui generis*. The main attention is directed to change in the organization of agricultural production. Besides the pre-peasant system of tilling the soil in some isolated societies, five organizational types of agricultural production are dis-

tinguished. These are: the traditional peasant farm, the latifundial farm, the modern family farm, the collective farm and the industrial farm. They are described as ideal types occupying extreme places on the scale.

An examination of the transformation of each of these types establishes the unidirectional nature of change in the various courses of development. The direction indicated is towards the industrial farm and modern family farm, tied, however, in a number of relations with enterprises purchasing and processing agricultural produce or providing productive services. The collective farm occupies a distinct place here also. Depending on the conditions, it represents a transformation of family farms or it is converted into such farms.

The transformation of agricultural organization finds expression in change of the traits of the farm family, primarily in connection with the intensity and character of its productive functions as a collective producer and entrepreneur. Also connected with the organizational type of production are the changes in the system of relations between the producing family and the village community, as well as in its functions.

The system, farm-family-local community, is not a closed one; its transformations depend on the social organization of society as a whole and on the economic and political-administrative systems in particular.

The final consideration concerns the perspective of further change in the social organization of agriculture. The domination of two forms is anticipated, namely, the industrial farm and the modern family farm. These are depicted as operating in conjunction with enterprises processing and purchasing agricultural produce, and those which render productive services — manufacturing types of agricultural organization. Although these types, the second in particular, may be projected into the future, they are so different in various general conditions that a rather polymorphous agriculture is indicated in the future.

Резюме:

ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СЕЛЕ

Эта статья, в сущности доклад читанный автором на Втором мировом конгрессе в Ешенде в прошлом году, в немного более обширной версии напечатана в журнале «Sociologia Ruralis» 3—4/1968.

В статье толкуются изменения в общественной организации сельского хозяйства. Понятие «общественная организация» для автора содержится в общих соотношениях домашнего хозяйства, семьи и сельского объединения, то есть в целостности не совсем замкнутой, которой полностью определяется жизнь в селе.

Если исключить систему докрестьянского сельского хозяйства сохранившейся лишь в некоторых замкнутых обществах, возможно отличить пять типов организации сельскохозяйственного производства: крестьянское хозяйство, латифундия, современное семейное хозяйство, коллективное хозяйство и промышленное хозяйство. Латифундия и промышленное хозяйство значатся на шкале в предельных позициях. Эта шкала выработана на основании зависимости от степени экономического, социального и политического соотношений производителей в хозяйстве и в зависимости от структуры рабочей силы — образованной из семейной группы или специализированных работников.

Анализ трансформации каждого из указанных типов утверждает факт что изменения совершаются в одном направлении. Эти изменения ведут к промышленному и современному семейным хозяйствам, которые между тем, крепко связаны в процессе переработки сельскохозяйственных продуктов и в процессе закупки разных товаров и услуг. Коллективное хозяйство здесь занимает особое место. В зависимости от случая, коллективное хозяйство представляет трансформированный вид семейных хозяйств, или оно замаскировано этими кажущимися самостоятельными семейными хозяйствами.

Эволюция видов организации сельского хозяйства отражается также в изменениях примет семейного хозяйства, во-первых в зависимости от силы и

формы его производственных функций. Трансформация происходящая в системе существующих соотношений между семьями сельскохозяйственных работников и сельскими объединениями тоже связана с типом производственной организации.

Система отношений «семейное хозяйство — локальное объединение» не замыкается; ее трансформация зависит от организации целого общества, а особенно от экономической, политической и административной системы этого общества.

Заключительные рассматривания относятся к последующим изменениям в общественной организации сельского хозяйства. Преобладают будут два типа организации: промышленное и семейное хозяйство; эти два вида будут существовать объединенные с предприятием для переработки сельскохозяйственных продуктов и снабжения товарами и услугами. Между тем, хотя эти два типа, особенно второй, предвидимы в будущем, они будут, в зависимости от условий в которых будут развиваться и существовать, настолько разнообразными, что и сельское хозяйство в будущем будет резко выделяться и распознаваться.